

NAGY SÁNDOR

DOMBÓ

FORUM KÖNYVKIADÓ

Szerémség immár ötezer esztendő óta emberlakta terület, miként azt a Száva partján, Hrtkovcinál feltárt leletek is bizonyítják. Ennek legalsó rétege az újbab kőkorból származik (i. e. 3000—2500), felette rézkori település, melyet a bronzkor és a korai vaskor emlékei követnek (hallstatti kultúra), erre kelták majd rómaiak települtek, a legfelső rétegben pedig középkori település nyomai találhatóak: tűzhelyek, kemencék, 250 csontvázas temető XI—XV. századi anyaggal.

A táj történetében a kelták megjelenése az első, valóban nagy esemény. I. e. 300 körül hódították meg a kelták Szerémséget, s miután 280-ban Delphinél a görögök ellenében vereséget szenvedtek, egyes törzseik a Szerémségben telepedtek le. A szkordiuszoknak nevezett kelták használták először a vasat, ők készítettek lábkorong segítségével égetett cserépedényeket, vertek pénzt, és munkálták meg a fémeket. Belgrád (Singidunum) alapítása is az ő nevükhöz fűződik.

A rómaiak időszámításunk első századában hódították meg Szerémséget és alapították meg Sirmiumot (Mitrovica); innen származik a Szerémség név is. Sirmiumon kívül római alapítású a Duna partján Malata-Bononia, a középkori Kő, később Bánmonostor, melyet ma Banoštor néven ismerünk. A II. században Szerémség Pannonia része, amikor pedig a rómaiak Pannoniát két részre osztják, Sirmium székhellyel Pannonia Secunda lesz, és a római birodalom határainak védelmére készült limes része, erdők, őrtornyok, hadi utak rendszere. A III. századtól kezdve Sirmium szerepe mind nagyobb, s Diocletianus császár idején a négy részre osztott birodalom Illyricum nevű egységének székhelye, a IV. században pedig a dunai front mögötti területek fővárosa. Ekkori-

ban tesz szert jelentőségre a keresztény egyház életében is, minthogy Arius híveivel Szerémségben telepszik meg, s ötven éven át Sirmium az arianizmus központja.

A IV—V. században a római birodalom egyik legfejlettebb, leggazdagabb tartománya, s nem véletlen, hogy a keletről érkező népek nemcsak átvonulnak rajta, hanem hosszabb-rövidebb ideig itt meg is telepszének. A hunok a keleti gótok leverése után 433-ban foglalják el Szerémséget, és Attila haláláig (453) tartják uralmuk alatt, azután pedig e terület birtoklásáért gótok, gepidák harcolnak. A gótok elvonulása után Sirmium a gepidák királyainak székhelye, bár névlegesen ekkoriban a kelet-római birodalomhoz tartozik. Justinianus császár egyik intézkedése értelmében Szerémség egyházi szempontból Bácshoz tartozott (*De privilegiis archiepiscopi primae Iustinianae*). Szerémségért a VI. században gepidák és longobárdok küzdenek. Ezekbe a harcokba avatkoznak az avarok, akiknek segítségével a longobárdok elfoglalják Szerémséget, míg Sirmiumot a görögök szállják meg 568-ban. A város 582-ben került avar kézre. Az ezt követő évtizedek háborúiban az avarok uralma alá került népeké is volt, amelyek az avar szállásterületeket környező vidékeken települtek le. A dél-nyugat felé tartó avarokkal érkeztek a szlávok is, akiknek szállásterületei gyűrűszerűen vették körül az avarokét, elsősorban a Bizánccal szomszédos területeken. 584-ben törték át a bizánci védelmi rendszert, s ekkor kezdődött meg a szláv törzsek megtelepülése is a Balkán félszigeten.

Szerémség ezekben a koraközépkori időkben is sűrűn lakott terület volt; az avar birodalom széthullása után, a IX. század 30-as éveiben bolgárok foglalják el Sirmiumot és Belgrádot; II. Adorján pápa 870-ben Metodot sirmiumi püspökké és ezzel pannoniai érsekké nevezte ki, minthogy a szerémségi bácsi püspökség területén avar-szláv, később bolgár-szláv népek éltek. Ezeket igazta le II. Basileios bizánci császár 1014-ben, és ekkor vált a Duna a bizánci birodalom határfolyójává is.

A magyarok megjelenése Szerémségben a 948—952-es évekre tehető. Biborbanszületett Konstantin császár A birodalom kormányzásáról szóló munkájának 42. fejezetében ír a magyarokról és lakóhelyükről, mondván,

hogy a „türkök a Duna folyón túl, Morávia földjén laknak, de azon innen is a Duna és a Száva folyók között...” (Moravcsik-Gyula fordítása). Ezt bizonyítják a régészeti leletek is, többek között a Vojka melletti 102 csontvázas honfoglaláskori temető (Danica Dimitrijević régész adatai szerint), a Batajnicanánál talált csontvázas sírok I. István király pénzeivel. De erről vall a Popincinál talált, X. század első feléből származó arab arany dirhem, melyek a honfoglaláskori magyar temetők leletanyagában a tarsolylemezek darabjaival együtt kerülnek elő.

Bizánc nem tudott belenyugodni Szerémség elvesztésébe, és egészen a XII. század végéig a bizánci-magyar csatározások tulajdonképpen Szerémség földjén játszódtak le, 1164-ben pedig Bizáncnak sikerült évekre biztosítania uralmát felette. Virágzásnak a vidék III. Béla idején indult ismét. A bizánci történétírók szerint „Magyarország legtermékenyebb része a Száva és a Duna között terül el”, melyet sűrűn lakott földnek tartanak. Hetven év virágzása után a tatárok fő serege 1242-ben égeti fel Szerémséget, mely a Duna mentén, Budát, Tolnát, Baranyavárt érintve haladt dél felé, hogy a Morava völgyében találkozzék Kádán seregével. A tatárok elől menekülő nép elrejtette kincseit, miként azt sok, elsősorban III. Béla ezüstpénzét tartalmazó lelet is bizonyít. A tatár seregek elvonultával megkezdődött az újjáépítés munkája: az elkövetkező századokban Szerémség ismét gazdag, kitűnő boráról híres vidék, ahol a társadalmi-gazdasági viszonyok lehetővé tették mind a pénzgazdálkodás korai megjelenését, mind a művelődési igény megnövekedését. A XV. században ezért válhatott Szerémség a magyarországi huszitizmus egyik központjává is.

DOMBÓ

Oklevél először 1237-ben említi Dombót: a IV. Béla alapította bélakúti (pétervárad) apátság javainak felsorolásakor a dombói kolostort mint az apátsággal szomszédos birtokost emlegeti.

Dombón Szent György tiszteletének szentelt bencés apátság állt, de a for-

rások emlegetik a Boldogságos Szűzről elnevezett templomot is, amiből arra következtethetünk, hogy Dombón női bencés kolostor is volt. 1247-ben a dombói apát a pannonhalmi és pilisi apátok társaságában a kalocsai és pécsi egyházmegyék határainak megállapítására kiküldött bizottság tagja. A XIV. század elején Miklós a dombói kolostor feje. Valószínűleg ő az, akit 1309-ben jogban, bonyolult peres ügyekben jártas férfiúként emlegetnek. Gergely apátról csak annyit tudunk, hogy 1332—1335 között 5,5—15 márka pápai tizedet fizetett. Gazdag lehetett tehát az apátság, hiszen jövedelmének középértéke 300 aranyra tehető. 1348-ban a kalocsai érsek Ulrikot szenteli dombói apáttá. A XV. század elején János az apát, amikor is az apátság a Bács megyei Szent Márton vámjának jövedelmét kapja meg Maróthi János macsói bántól, ki erről 1406. július 28-án rendelkezett a bácsi káptalan előtt, meghagyva, hogy maga és ősei lelki üdvéért a dombói kolostor tagjai napi zsolozsmájukat Szent György tiszteletére végezzék. 1416-ban a dombói György apát, több magyar úrral együtt fogságba esik. A dombói apátság életének hanyatlása a török megjelenésével vette kezdetét, elannyira, hogy a század derekán már a pápához kellett védelemért fordulnia. II. Pál pápa 1467-ben Dombó védnökévé a murakeresztúri apátot nevezi ki tíz esztendőnyi időre, majd a szerémi püspökséghez csatolják. 1473-ban Dombó már a szerémi püspök vára, várnagyai Cserögön (Cserevics) hatalmaskodnak. Nyilván ekkoriban építik át a kolostort várrá, falakkal, támaszlopokkal erősítve meg a kolostor külső falát, a nyugati oldalon pedig a kis kaputorony is ekkoriban épülhetett. Az ásatások során ezen a helyen egy kis ágyú is előkerült.

1525. július 25-én Ibrahim nagyvezér serege érkezik Pétervárad alá, és három napig tartó ostrom után a várat elfoglalja, majd nyugat felé haladva sorra pusztítja a városokat és a várakat, köztük Bánmonostort, Cserögöt és Újlakot. Dombót harccal kellett a töröknek bevennie. Harcokról vallanak az ásatások során előkerült fegyverek is: a várat övező falakon kívül és a sáncárokban sok számszerűs nyílvesző került elő (1. kép) (ilyeneket a törökök nem használtak), de előbukkant egy magyar szablya, (2. kép) több úgynevezett csikózabla (3. kép) és egy feszítőzabla is (4. kép), míg az ágyú a kaputorony lőré-

se előtt állt. (5. kép) és ágyúgolyók (6. 7. kép). Kerek ablaküveg-töredékek, megszenesedett gerendák, sok hamu vallanak arról, hogy az ostrom idején, vagy azt követően a dombói vár leégett. A török időkben is lakott község volt, egy időben a péterváradai Hajvaz agának fizették a lakosok az adójukat (8. kép).

A török kiűzését követő karlócai békeszerződés (1699) értelmében a bécsi haditanács a dombói vár lerombolását is vállalta, ám csak 1792-ben robbantották be a vár megmaradt falait, a lakosság pedig védettebb helyre költözött. A XVII—XVIII. században így települt Rakovac falu és épült görögkeleti kolostor. A várrá átalakított egykori kolostornak viszont nyomra vesztett, benőtte a fű, a vadrózsa, a kökény, a szeder és a som. Csak a falu népe emlegette *gradina* szó őrizte emlékét.

A DOMBÓI ÁSATÁSOK

A török kiűzése után épült Rakovac és kolostora a Dunától 4 kilométernyire a hegyek között fekszik. Ezt égették fel az usztasák a II. világháború idején. A háború után azonban nem a régi helyén épült fel az új Rakovac 1946—1947-ben, hanem a Duna-parton, azaz a középkori Dombó területén. Egyik utcája lenne a Dombó (Dumbovo) patak völgyében, a másik része a hegyoldalon. A falu két részét összekötő út mentén van az iskola, s vele szemben a Gradinának nevezett, bozóttal sűrűn benőtt terület, ahol római téglákból épült falmaradványok látszóttak, s ennek alapján még 1962-ben is római erődként tartották számon. A figyelmesebb vizsgálatok 1963-ban azt is jelezték, hogy a római téglákkal együtt árpádkori polyvas téglák is vannak a falakban, ami kétségtelenné tette, hogy középkori romokról van szó. A rendszeres ásatások 1963-ban kezdődtek, s rövid idő alatt kiderült, hogy széles középkori várfalak vannak a föld alatt. A kőfaragványok alapján pedig régebbi kultúrák meglétére is következtethettünk. A kutatások szerény körülmények között, 4—5 munkással, 1964 és 1966 között folytak, melyekkel párhuzamosan történeti és levéltári kutatásokat is végeztünk. Így vált lehetővé,

hogy a Gradinát a dombói apátsággal azonosítsuk, és történetét a rendelkezésünkre álló források és a feltárt anyag alapján vázoljuk, azzal, hogy máig sem jutottunk el a templom belső szintjéig és a feltételezhetően létezett épületekig. Az eddigi kutatások során feltártuk a vár védőfalának külső részét, melynek római téglákból épült maradványai valójában egy gót stílusú templom falát alkották. Ez a XIII. század végén vagy a XIV. század elején épült. Magassága ma is három méter. 1970-ben sikerült a gót stílusú templom északi falával párhuzamosan futó, román stílusú templomnak a falát is feltárni. Külső részét egy téгла szélességben vakolt téglák alkotják, a közepét pedig száraz, vakolatlan faltörmelék képezi. Mivel ez a fal ki akart dőlni, ezért már a középkorban két helyen 2,7 méter széles és 3 méter hosszú kőfallal támasztották meg. E román stílusú templomfal nyugati részét teljesen lerombolták. A keleti fal félköríves apszidával végződik, és összeépült a gót stílusú templom apszidájával. A román stílusú templomfal belső oldalán a vakolatot épen találtuk, egyes helyeken pedig al secco módon készült faldíszek nyomaira bukkantunk (9. kép). Ezeket a Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet konzerválta. E falakat kívülről 50×30 cm-es támoszlopok tartották, egymástól 2,5 méteres távolságban. Ezeken a pilasztereken fehér mészkőből faragott palmettás és emberfejes oszlopfők álltak. A két templomfal közötti távolság 1 méter. A gót stílusú templom északi falán kívülről vakolat nyomaira nem bukkantunk, míg a román stílusú templomfal kívül is belül is vakolt volt. A gót stílusú templom oltárának déli oldala alatt megtaláltuk a románkori középső és déli mellékapszida részeit, illetve a félköríves apszidák végződéseit (10.kép). Méréseink szerint a gót stílusú templom belső méretei a következők: hossza 32 méter, szélessége 10 méter, a szentélyé 8 méter (11. kép). Nincs még feltárva a nyugati bejárat, s az átépítések miatt a tornyok fekvése sem világos még. Ellenben a templom déli bejárata már napvilágra került, itt egy szép oszloptalazatot is találtunk (12. kép).

A dombói kolostortól 300 méterre északi irányban egy kora vaskori, ovális alakú földvár állt, melynek átmérője 200×150 méter volt. Ezen a területen ma házak és utcák vannak, a kertekben a föld felszínén még most is találni kora vaskori, római időkből származó és középkori edénytöredékeket. Dombó tehát a kora vaskortól kezdve lakott terület volt, s egyik virágkora a római időkben lehetett, amikor a limes részeként lógiósok tanyáztak földjén. Ezt bizonyítja a kolostortól nyugatra és keletre húzódó római fal, a házak pincéjében feltárt római vízvezetékcsövek, a rossz minőségű téglából készült sírok (13. kép). De már 1909-ben előkerültek egy gepida harcos sírmellékletei: ezüst fibula; kovácsolt acélkard bronz markolatgombbal; ezüst veretű, egyik oldalán aranyozott és bordázott kardhüvely; két bronz övcsat, közülük az egyik ezüstözött. Ezeket VI. századiaknak minősíthetünk (Régészeti Múzeum, Zágráb). Az újvidék-beocsini országút dombói szakasza mentén viszont VIII. századi csontvázas sírok kerülnek felszínre, a második avar periódus emlékeként. Ilyen sírmelléklet a téglalap alakú griffes bronz övveret (14. kép), egy trapéz alakú bronz övcsat, egy harci fokos (15. kép), egy kopja (16. kép) és üvegpasztából készült bütykös gyöngyök. E VIII. századi sírmező nagyságát megállapítani nem sikerült, minthogy az építkező lakosság gyakran nem jelenti be, hogy sírokra bukkant. Csupán a sírmező hosszára következtethetünk: kb. 300 méterre tehető.

1963-ban a dombói kolostortemplomtól alig 50 méterre egy 30 sírból álló temető került felszínre. Innen ezüst és bronz S végű hajkarikák (17. kép) s egy márvány kereszt (18. kép) kerültek elő, melyeket XI. századiaknak kell tartanunk. Középkori az a dombói kolostortól kb. 2 km-re, a hegyoldalban talált 2,10 méter széles, római és árpádkori polyvás téglából épített fal is, mely egy nagyobb épület része lehetett. Hasonlóképpen középkori, és valószínűleg a Boldogságos Szűzről elnevezett női bencés kolostor helyét jelzi a feltárt templomtól 200 méterre található falmaradvány, melyet eddig anyagiak hiányában feltárni nem tudtunk. A helyi lakosság ezt a területet Klisa dűlő

nek, az épületromok helyét pedig Crkvinának nevezi. Az ilyen jellegű névadásról írta Iványi István történész: a klisa szó a „török hódoltság korában ecclesia, eklézsia (azaz templom) szóból származhatott és egyértelmű a templomhely elnevezéssel; nagyobbrészt oly helyeket jelölnek vele, amelyekben hajdani épületromok találtak, melyeket egykori templomnak tart a szerb lakosság.” Próbáásatásunk is ezt látszik bizonyítani, minthogy a felszínre került törmelékek között palmettás díszítésű faragványok darabjai kerültek elő. Ilyen az az oszlopfő is, amely Dombórról került, közvetlenül a felszabadulás után, a mitrovicai múzeumba (56. kép).

1963-ban került felszínre, nem messze a kolostortól, a dombói leletek egyik legérdekesebbje: egy ötvösműhely elásott kincse. A tizenhét darabból álló bronz lelet vásonba volt göngyölve, amit a zöld bronzoxid átítatott és így nem rothadt el. Bizánci stílusú öntött és préselt domborművekről van szó, melyek – három kivételével – fogadalmi-áldozati ikonok. Három különböző nagyságú ikon az Oltalmazó Istenszülőt egyforma kánoni testtartásban ábrázolja: Mária a trónon ül, karján a kis Jézus. A három közül két ikonnak kerete is van. A legkisebb (19. kép) és a legnagyobb (20., 21. kép) ikon keretének sima felületén görög nyelvű, Krisztus és Mária beszélgetését tartalmazó szöveg olvasható. A negyedik ikonon a „Helyettesítő” (Képviselő) Istenszülő képe van (22. kép), melynek keretén az amazokéval azonos görög szöveg olvasható:

- *Mit kérsz anyám?*
- *Üdvösséget az embereknek.*
- *Haragra böszítettek engem.*
- *Könyörülj rajtuk, fiam.*
- *De nem térnek meg.*
- *Uram, mentsd meg őket.*
- *Kegyelemből megváltást nyernek.*

(Karsay Orsolya fordítása)

Az ötödik ikon ugyancsak négyszegletes öntött bronzlap, kerettel, mely Krisztus Pantokratort trónon ülve, áldásra emelt kézzel ábrázolja (23. kép). A hatodik keret nélküli bronzlap Szent Miklós (Nikolaosz) és Szent Vazul (Vaszileosz) alakjával (24. kép). Préselt vékony és hosszúkás, keret nélküli bronz lap a hetedik ikon, melyen Szent Prokopiusz alakja látható (25. kép). A nyolcadik ikon Szent Panteleimon mellképét ábrázoló kis kerek öntött bronz medailon (26. kép), a kilencedik ikon is öntött lap Szent György (Georgiosz) keretes mellképével. A szent páncélingben, bal kezében pajzzsal, jobb kezében kopjával látható (27. kép). Keretének görög nyelvű felirata van, ennek magyar fordítása így hangzik:

Sokat szenvedő vértanú! Szolgád ezüsthől készítette el képmásodat. Hiszem, (hogy ez a kép) sok áldást szerez a földnek. Amen.

(Karsay Orsolya fordítása)

A tizedik tárgy lovas harcos oroszlánnal folytatott küzdelmét ábrázoló kerek medailon (28. kép). A tizenegyedik indaszerű mintával díszített, nyelv alakú, hosszúkás préselt vékony bronzlemez (29. kép). míg az utolsó szimbolikus állatalakokat indadíszek között ábrázoló vékony bronzlemezbe préselt fríz (30. kép).

Ez a lelet kétségtelenül egy görög ötvösműhely elásott értékes mintadarabjait tartalmazza. A figyelmesebb vizsgálat az ikonokról kiderítette, hogy a szentek ábrázolásában feltűnő egyezés van: Szent György, Szent Panteleimon és Szent Prokopisz kifejezéstelen arcvonásai között alig van különbség, ugyanannak a kéznek gyakorlott munkája mind a három. Kilétükről vagy a bevéselt feliratok, vagy a kezükben tartott tárgyak tájékoztatnak. Az egykori mesternek jó öntő-mintái voltak, az öntvényeket azonban cizellálással utánadolgozták, és bevés-ték a szükséges feliratokat. Jellemző, hogy az Istenszülőt ábrázoló ikon csi-szolatlan maradt (20. kép), míg a másik Istenszülő ikonjának (22. kép) kidol-gozása gondos. A préselt tárgyakból viszont arra lehet következtetni, hogy

a préselő minták kidolgozása finom volt, ám a préselt tárgyakat is csizellálni kellett.

Nem ellentmondás azonban a Szent György ikon felirata („Szolgád ezüsből készítette el képmásod...”) és az ikon bronza, miként azt Franjo Barišić állítja, aki a felirat e mondatát az ezekről írott tanulmányában homályosnak tartja. Arra kell ugyanis gondolnunk, hogy ezek a bronztárgyak tulajdonképpen az ötvösműhely mintapéldányai lehettek, de az sem valószínűtlen feltevés, hogy ezek a bronzban maradt ikonok még ezüstözésre vártak. Hogy a műhelyben ezüstözés folyhatott, abból következtethetünk, hogy az egyes darabokon ezüst cseppek nyomai maradtak meg, mint pl. a 20., 30. képen, melynek hátlapján is rácsöppent ezüstnyomok vannak, sőt a préselt fríz hátlapjára csöppent ezüst a préselés repedésein a másik oldalra is átfolyt. Valójában tehát részben félkész tárgyakról, részben nem sikerült példányokról és öntvényekről, részben pedig az ötvösmester mintapéldányairól van szó, ami azt is jelenti, hogy a kész ikonok ezüstözöttek lehettek.

Meg kell még jegyeznünk, hogy ezek az ikonok nemcsak görög nyelvű felirataikkal jelzik bizánci eredetüket, hanem azzal is, hogy az ábrázolt szentek jellegzetesen a keleti keresztény egyház szentjei. Keletkezési idejük a XII. század, s Dombón való felbukkanásukat a magyar-bizánci kapcsolatok, Szerémség történelmi múltja és a keleti keresztény egyháznak a kereszténység terjesztésében kifejtett úttörő munkája magyaráz. Külön figyelmet érdemel a Szent György-ikon. Itt Szent György a főlművelés védőszentje, ám az is feltűnő, hogy a XIII. századi bencések dombói templomukat Szent György tiszteletének szentelték. Különben a dombói ötvöslelet párhuzamait elefántcsont faragványokon fedezhetjük fel, mi több, a Dombón előkerültek is tulajdonképpen csontfaragványok másolatai.

Ásatásaink során kőfaragványt egykori rendeltetési helyén csak egy esetben találtunk: a gót stílusú kolostor bejáratát (31. kép), míg a csúcsíves ajtóboltozat egy részét később a bejárat előtt találtuk meg. A többi faragványra másodlagos helyén, falakba építve bukkantunk. Ilyen a gót stílusú templom apszidájának falában (32. kép) a palmettás pilaszter oszlopfeje, egy másik, tulipános díszű

fríz a kolostorfalba épült (33. kép). Mind a kettő a falak külső részén van, de többet magából a falból emeltünk ki. Egy művészi faragású fehér márványból készült palmettás díszítésű függőleges fríz a fal tetején került napfényre egy tavaszi napon, miután a téli fagyok a habarcsot róla felszívták. (34. kép). A legrégebb faragott kő a gót stílusú templom szentélyének lerombolt déli falából került elő. Ez egy IV. V. századbéli római párkánykő része (35. kép). Minthogy megtaláltuk a régebbi, románkori háromhajós bazilika alapfalait, feltételezhetően feltárható lesz egy V. századi római épület alapja is, hiszen az előkerült párkánykőtöredék nem katonai épületet díszíthetett, hanem vagy római, vagy ókeresztény templomban állhatott.

A másodlagosan beépített faragványok nem egységes stílust jeleznek, s nem is egy időben készült valamennyi. A díszítések motívumai alapján két csoportra oszthatjuk őket: szalagfonatos és palmettás faragványokat különböztethetünk meg. Mind a két csoport eredete a késő antik, az ókeresztény, illetve a népvándorlás korába nyúlik vissza, amely egy egységes, Szerémségre jellemző stílus bölcsője volt. A motívumok alapelemeit tekintve, kialakulásuk nyomon kísérhető a népvándorlás korának művészetében, Bizánciban pedig keleti, postszaszanida-előázsiai elemekkel való ötvöződését figyelhetjük meg. Ezek alkották azt az alapot, amelyre az avar, szláv, frank, germán, bolgár és magyar díszítőelemek épültek. Tükrözik ezt a Dombón előkerült faragványok is, amelyeknek az a jellemzőjük, hogy bennük az egyes művészeti irányok nem keveredtek, hanem egymás mellett jelentek meg. Ezért találunk mind szalagfonatos, mind palmettás elemeket Dombón is. A szalagfonatos díszítések a IX. századi Itáliában tűntek fel, s innen Dalmácián keresztül jutottak el hozzánk. Vidékeinken a háromtagú hurkolt szalagfonatú díszítés a XI. századig virágzott, és tulajdonképpen a román kort előzte meg. Megtalálható Európa és a Közel-Kelet művészetében egyaránt. Szerémségben a román korban vegyesen jelenik meg a palmettás díszekkel.

A szalagfonatos faragványok közül Dombón egy fehér márványlap dombormű a legrégebb, melynek rendeltetése egyelőre nem eléggé világos. Lehetséges, hogy szentélyelzáró lap volt (36. kép). Díszítése háromtagú, széles szalag,

amelynek középrészét két keskeny sáv fogja közre, ezért a három részre tagolt sáv középső része szélesebb. Az ilyen megoldás jellegzetesen bizánci ízlésre vall, ellenben a szőlőfürtök és az indás levelek rajta késő római kori eredetre mutatnak. Itt a római és a bizánci stíluselemek keveredését figyelhetjük meg tehát.

A dombói szalagfonatos leletek közül kiemelkedik két háromtagú hurkolt szalagfonatú, nagy szemcséjű fehér márványból faragott dombormű (37. 38. kép), valamint egy fehér mészkőből faragott töredék. Mind a három negatív dombormű (relief eu ereux): a minták a bemélyített alap révén kapják meg plasztikusságukat. Egy fehér mészkőből faragott háromtagú szalagdísz töredékeként (39. kép) maradt fenn. A két körös szalag külső hurka váltakozik szintén háromtagú szalagszerű négyzetekkel. Jellemző erre a dombormű-töredékre, hogy motívumainak párhuzamai az Adriai-tenger partján bukkanak fel, egy IX. századi pontos mása pedig Kotorban található. Háromtagú hurkolt szalagfonat díszít két fehér mészkőlapon készült domborműtöredéket (40. kép). A nagyobbik bal oldalán egy halfej, a jobbon pedig egy ragadozó madár tollai és a nyúl hátába vájódó karma látható. A kisebbik töredéken háromtagú szalagkeretben egy kis madár látható.

Ezek a szalagfonatos faragványok Dombón Szerémség bolgár fennhatóságának idején készültek, és ismét csak e területek oly gazdag és változatos történelmi múltjára figyelmeztetnek. Feltehető, hogy ez a IX. században, Metod püspöksége idején újabb lendületet kapott kereszténység hatását is tükrözi.

A dombói ásatások során a legtöbb feltárt faragvány palmettás díszítésű. Ez a díszítő motívum a postszaszanida ornamentumok késő-görög, kopt és bizánci továbbéléseként már a VI. századtól kezdve felbukkan. Szerémségben Bánmonostoron és Dombón a XI. században szalagfonatos motívumokkal vegyesen tűnik fel. Ezt a jelenséget azzal lehet magyarázni, hogy errefelé a palmettás dísz egy új, keletről érkező nép, a magyar hozta magával, s ez keveredik az itt talált szalagfonatos díszítési szokással.

A Dombón találtak közül kiemelhetjük azt a fehér márványból készült

palmettás töredéket (41. kép), amelynek mesteri faragása háromtagú szalagfonat és palmetta (életfa) kombinációja. Valószínűleg kapubélethez tartozott egy féloszlop lábazat (12. kép). Felső részét háromtagú szalagfonat, illetve motring-fonat díszíti. Alsó részén indadiszkes fríz fut. Ennek az indadisznek a párhuzamát a magyar honfoglaláskori tarsolylemezdíszeken fedezhetjük fel. Azonos ezzel a dísszel a mezőzombori karperec pántján kanyargó palmetta-leveles inda, a közöttük mutatkozó különbség viszont anyaguk (kő, fém) természetéből adódik.

A dombói palmettás faragványok zöme a román stílus fénykorában, a XII. században készült. Kétségtelen az ilyen faragványok keleti eredete és a honfoglaláskori magyar fémművességgel való kapcsolata, ám fontos kérdés ugyanakkor, hogyan vált az eredetileg fémműves dísz épületplasztikává. Nyilvánvalóan a faépítészet kínálja a kettő közötti összekötő kapcsot. Ezt bizonyítja a szalagfonatos díszítések története is. A dalmáciai szalagfonatról értekezve Lj. Karaman kizárja annak lehetőségét, hogy Dalmáciában a faépítészet is használt volna szalagfonatot. Nemrégiben azonban a zadari Szent Donat templom konzerválása során egy emeleti befalazott ajtó bontása közben két tölgyfa gerendára akadtak, amelyeket szalag-, illetve motringfonat díszített, piros, fekete és sárga színű festés nyomaival. Így azután lezárult egy sokat vitatott kérdés. Hasonló folyamat játszódhatott le a magyar honfoglaláskori fémművesség díszítményeivel is: a palmettás motívum megvolt ugyan a textíliákon és a faépítészetben is, de a szerves anyagok elrohadtak, és csak a fém és a kő maradt meg.

A dombói románkori templom ledőlt északi hosszanti fala mentén hat pilaszter oszlopféjet ástunk ki (42. kép). Közülük négyet csak palmettás motívumok díszítenek (43., 44., 45. kép), kettőn emberalak látható. Az egyiknek jobb és bal oldalán palmettás faragvány van (46., 47. kép), elől két ember feje látható. (48. kép). A dombormű sima, borotvált, széles arcú, feltűnő járomcsontú, hajadonfős, mongol típusú embereket ábrázolnak. A második pilaszter oszlopfőjén egy ember felsőteste látható, két kezével egy kos szarvát fogja. Az oszlopfő sarkain kosfej látható, oly módon, hogy a legörbülő szarvak két

oldalon és középuitt gömbölyödnek le. Feltételezhetően Jézust, a jó pásztort ábrázolják (49. kép). A templom déli falánál is kiástuk két pilaszter oszlopfőjét. Az egyiket ugyancsak palmettás motívum díszíti, a másikon elöl egy groteszk emberalak látható, aki kezével kosszarvat ragad meg. Az oszlopfő alsó részén két görög kereszt látható. A jobb és a bal oldalon a palmetták jól láthatók, míg az emberalak megrongálódott.

Egy palmettás párkánykő (50. kép) valószínűleg sarokkőként szolgálhatott, mert két oldala van csak megfaragva. Díszítése: indaszerűen futó háromtagú szalagfonat palmettás levelekkel. A kő szürke, rossz minőségű, szemcsés mészkő. A hosszabbik oldala közepén a dombormű megsérült, középső része hiányzik. Egy töredéket (57. kép) vízszintes irányba futó palmettás fríz díszít. Anyaga jó minőségű mészkő. Találtunk három oszlopfőt (52, 53, 54. kép) közös jellemzőjük, hogy a palmetták életfát ábrázolnak. Van egy téglalap alakú vállkő (55. a, b, c, d kép), melynek három oldalán egyforma palmettás kompozíció van. Középen a téglalap alakú mezőt sarkain négy palmetta fogja közre. Ezek-től eltér a hosszabbik oldalon látható kompozíció. Itt a középső palmettát medailonszerűen háromtagú, négy helyen hurkolt szalag fogja körül. Mesteri faragvány egy palmettás töredék is (34. kép).

Előkerültek olyan faragvány-töredékek is, amelyeket sem a szalagfonatosok, sem a palmettások csoportjába nem sorolhatunk. Ezek a következők: Egy nem eléggé világos rendeltetésű mészkőlap töredéke. Lehetséges, hogy sírfedőlap volt. Felső részét széles keret zárja le, alatta középuitt kereszt, rajta a felfeszített Jézus, ám valójában csak a kezek vannak a keresztthez szegezve, Jézus alakja egy ion oszlopfőn áll. A jobb oldalon esküre emelt jobb kéznek az ujjai vehetők ki, a bal oldalon is egy bal kéz ujjbegyei rajzolódnak ki. (57. kép) Ezek az ujjak sokkal nagyobb méretben vannak ábrázolva, összehasonlítva Jézus alakjával a keresztfán. Érdekes még az, hogy Jézus nem meztelen, hanem szoknyaszerű páncélban, mondhatni, hogy egy bizánci harcos öltözkéiben. Ez az egész lap, illetve a faragás kompozíciója, sokban emlékeztet az aracsi kőre, csak azzal a különbséggel, hogy az aracsi kő faragási technikája sokkal kezdetlegesebb, primitívebb.

Jó minőségű mészkőfaragvány (58. kép). A töredék sokkal kisebb, mint hogy meg lehetne állapítani a rendeltetését. Ez is a lap felső része, a bal oldalon tetőszerű építmény látható, középen oszlopfej, melyre árkádív támaszkodik. Az árkád alatt egy fél emberfej, az ember esküre emelt jobb keze és vállrésze látható. Papi személyt ábrázolhat, mert a nyakában jól látható a stóla.

Három kis töredékből összeragasztott mészkőfaragvány (59. kép). Szintén lap volt a hátsó része simára faragva. Egy női fej, szája, orra, jobb szemének a része és háromtagú szalagfonat részei láthatók. A faragás magas színvonalú, művészi alkotás, semmi közös vonása nincs az előzőkben felsorolt faragványokkal.

Kerubot ábrázoló faragvány töredék. Két darabból van összeragasztva, nagyon rossz minőségű nagy szemcsés mészkőfaragvány. Háromtagú kerek szalagkeretben angyal (Kerub) emberfeje, szív a teste madárszárnyakkal, lábakkal és farokkal. Faragása nagyon kezdetleges, gyerekesen primitív. (60. kép)

Egy latin feliratú faragott mészkőtöredék (61. kép) a következő feliratot viseli: —

MULIER BENEDICTA MARINA
(S)ANGVI IC NATA DO
(L)ORE TANTA WIDONIS
(I)ACUIT MERITI

Kolba Judit fordításában:

*A widoni vértől született
Szenvedésből anyyi Érdemmel
áldott Marina asszony...*

Gótikus épületplasztikát a templom rózsablakának két töredékén és egy kőbordázat néhány darabján kívül nem találtunk. Ellenben a kolostor közepén cserépkályhaszemekre akadtunk., (62. kép), melynek segítségével egy XVI—XVII. századi kályha rekonstruálható.